

PODSTAWY PEDAGOGIKI PASTORALNEJ

Piotr Mazur

Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”

Wydawnictwo WAM

Kraków 2011

© Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”, 2011

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 12 62 93 420 • faks 12 42 30 038

wydawnictwo@ignatianum.edu.pl

<http://www.ignatianum.edu.pl>

Recenzenci

dr hab. Mirosław Babiarczyk, prof. UJK

ks. dr hab. Marian Stepulak, prof. KUL

Redakcja

Anna Piecuch

Projekt okładki i stron tytułowych

Andrzej Sochacki

ISBN 978-83-7614-030-8 (Ignatianum)

ISBN 978-83-7505-768-3 (WAM)

WYDAWNICTWO WAM

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003

e-mail: wam@wydawnictwowam.pl

www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY

tel. 12 62 93 254-256 • faks 12 43 03 210

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA INTERNETOWA

tel. 12 62 93 260, 12 62 93 446-447

faks 12 62 93 261

e.wydawnictwowam.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wstęp	11
CZEŚĆ I	
PEDAGOGIKA JAKO NAUKA I JEJ PODSTAWY	
Rozdział I	
Pedagogika – geneza i rozwój	25
1. Pojęcie pedagogiki jako nauki	25
1.1. Pojęcia pedagogiki w świetle literatury	26
1.2. Związek pedagogiki z innymi naukami	29
2. Naukowy charakter pedagogiki	33
2.1. Rozwój naukowy pedagogiki	34
2.2. Miejsce pedagogiki w systemie nauk	39
2.3. Klasyfikacja nauk pedagogicznych	46
Rozdział II	
Pedagogika pastoralna – cele i zadania	55
1. Pedagogika pastoralna w strukturze pedagogiki chrześcijańskiej	56
1.1. Podstawy pedagogii chrześcijańskiej	56
1.2. Pedagogika chrześcijańska i jej podział	61
1.3. Kształtowanie się pedagogiki pastoralnej	66
2. Koncepcja pedagogiki pastoralnej	73
2.1. Przedmiot i cel pedagogiki pastoralnej	73
2.2. Metoda pedagogiki pastoralnej	78
Rozdział III	83
Nowa ewangelizacja jako zadanie współczesnej pedagogiki pastoralnej	83
1. Pojęcie i istota reewangelizacji	84
1.1. Pojęcie ewangelizacji	84
1.2. Idea i sens nowej ewangelizacji	87
1.3. Współczesne wyzwania dla nowej ewangelizacji	93
2. Postulaty wychowawcze nowej ewangelizacji	97
2.1. Formacja sumienia	98
2.2. Prymat „być” nad „mieć”	102
2.3. Integralny rozwój człowieka	106
2.4. Świadectwo życia chrześcijańskiego	110
3. Streszczenie części pierwszej	114

CZĘŚĆ II PODSTAWY PEDAGOGIKI PASTORALNEJ

Rozdział I	121
Ontologiczne podstawy pedagogiki pastoralnej	121
1. Wychowanie chrześcijańskie	122
1.1. Biblijne podstawy wychowania	122
1.2. Nauczanie Kościoła	130
2. Pedagogia chrześcijańska	136
2.1. Istota wychowania chrześcijańskiego	136
2.2. Ideał wychowawczy	143
2.3. Duszpasterski wymiar wychowania	149
3. Formacja chrześcijańska	152
3.1. Formacja ludzka	153
3.2. Formacja intelektualna	156
3.3. Formacja duchowa	159
Rozdział II	163
Antropologiczne podstawy pedagogiki pastoralnej	163
1. Koncepcje człowieka	164
1.1. Klasyczne obrazy człowieka	164
1.2. Biblijny obraz człowieka	175
2. Nowy człowiek – paradygmat pedagogiki pastoralnej	180
2.1. Pojęcie „starego” i „nowego człowieka”	180
2.2. Jezus Chrystus wzorem nowego człowieka	188
2.3. Chrystoformizacja „nowego człowieka”	193
3. Pedagogia „nowego człowieka”	197
3.1. Wewnętrzna integracja	198
3.2. Pro-egzystencja – bycie dla innych	199
3.3. Służba wyrazem miłości i pokory	205
3.4. Wolność – darem i zadaniem	207
Rozdział III	213
Aksjologiczne podstawy pedagogiki pastoralnej	213
1. Wartości w procesie wychowania	213
1.1. Czym są wartości?	214
1.2. Kategorie wartości	224
1.3. Wychowanie ku wartościom	229
2. Aksjomaty życia wewnętrznego	240
2.1. Powołanie do świętości	241
2.2. Pokój wewnętrzny	252
2.3. Patriotyzm nowego człowieka	258

3. Aksjologiczne podstawy życia zewnętrznego	269
3.1. Solidarność jako miłość społeczna	269
3.2. Etos pracy ludzkiej	274
3.3. Christianum kultury	282
3.4. Polityka – troska o wspólne dobro	290
4. Streszczenie drugiej części	297

CZĘŚĆ III

WSPÓŁCZESNE WYZWANIA DLA PEDAGOGIKI PASTORALNEJ

Rozdział I	303
Rodzina jako Kościół domowy	303
1. Sytuacja współczesnej rodziny	304
1.1. Znaczenie rodziny	304
1.2. Funkcje i zadania rodziny	311
1.3. Współczesne zagrożenia dla rodziny	317
2. Wychowanie w rodzinie i przez rodzinę	328
2.1. Prawo-obowiązek rodziców do wychowywania	328
2.2. Wychowanie ku istotnym wartościom	333
2.3. Wychowanie religijne	342
3. Duszpasterstwo rodzin	351
3.1. Wychowanie do miłości	351
3.2. Przygotowanie do małżeństwa	357
3.3. Stowarzyszenia rodzin	360
Rozdział II	369
Działalność edukacyjna i wychowawcza Kościoła	369
1. Misja edukacyjna Kościoła	370
1.1. Kościół jako podmiot edukacji	370
1.2. Katecheza parafialna jako wychowanie w wierze	373
1.3. Lekcje religii w szkole	381
2. Edukacyjna funkcja Kościoła	387
2.1. Szkolnictwo katolickie	387
2.2. Edukacja pozaszkolna	395
3. Formy pracy formacyjnej	403
3.1. Szkolne Koło Caritas	403
3.2. Ruchy i stowarzyszenia młodzieżowe	408
Rozdział III	419
Powołanie i posłannictwo świeckich w Kościele	419
1. Rola laikatu w Kościele	420
1.1. Kim są świeccy?	420
1.2. Apostolstwo ludzi świeckich	424

2. Formacja ludzi świeckich	433
2.1. Podstawy formacji	433
2.2. Katecheza dorosłych	437
3. Wychowawcza rola ruchów i stowarzyszeń	443
3.1. Znaczenie małych wspólnot	443
3.2. Charyzmatyczne ruchy odnowy	449
3.3. Akcja Katolicka	455
4. Streszczenie trzeciej części	461
Zakończenie	465
Bibliografia	479
Indeks nazwisk	529
Abstrakt	541

Wstęp

Misją Kościoła jest przekazanie orędzia Dobrej Nowiny, które zawarte jest w Piśmie Świętym. Chrystus powierzył swoim uczniom i całemu Kościołowi szczególne zadanie: „Idźcie więc i nauczajcie wszystkie narody, udzielając im chrztu w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego. Uczcie je zachowywać wszystko, co wam przekazałem” (Mt 28,19-20). To posłannictwo zobowiązuje do realizacji misji zbawczej w świecie.

Realizacja misji zbawczej Kościoła dokonuje się poprzez spełnianie potrójnej funkcji: nauczycielskiej, kultycznej i pasterskiej. Wypełnienie funkcji nauczycielskiej spełniane jest poprzez różnorodne formy głoszenia Ewangelii współczesnemu światu. Sprawom tym wiele uwagi poświęca teologia i jej działy, takie jak: katechetyka, homiletyka. Funkcja kultyczna urzeczywistnia się w sprawowaniu sakramentów świętych i innych posług liturgicznych. Zagadnienia te są przedmiotem zainteresowania liturgiki. Natomiast funkcja pasterska realizuje się w szeroko pojętym duszpasterstwie, które od strony naukowej opisuje teologia pastoralna.

Istotnym zadaniem Kościoła jest również realizacja misji wychowawczej. Jest ona niejako uzupełnieniem powyżej wymienionych funkcji – nauczycielskiej, kultycznej i pasterskiej. Głoszenie słowa Bożego, sprawowanie liturgii, prowadzona w parafii działalność duszpasterska wymaga również zwrócenia uwagi na jej aspekt pedagogiczny. Każde bowiem działanie ma również swój wymiar wychowawczy.

Kościół, obok rodziny i szkoły, jawi się jako ważny podmiot wychowania. Jego szczególnym obowiązkiem i powinnością jest troska o poziom przekazywanej wiedzy religijnej oraz wychowanie ku wartościom religijnym. Realizacja tych zadań dokonuje się poprzez katechezy parafialne, lekcje religii, prowadzenie szkół katolickich oraz szeroko pojęta działalność edukacyjna w ramach lokalnych wspólnot.

W dziedzinie wychowania Kościoł ma do spełnienia konkretne zadania: promocja godności człowieka, ukazanie jego wymiaru duchowego, praktykowanie i głoszenie wiary w swoim środowisku życia, ukazywanie sposobów urzeczywistniania wartości ewangelicznych w życiu codziennym.

Funkcja wychowawcza Kościoła jest przedmiotem badań pedagogiki pastoralnej. Jest to stosunkowo młoda dyscyplina naukowa. Za początek procesu jej tworzenia się możemy uznać Sobór Watykański II, który dokonał znacznego poszerzenia aktywności Kościoła ku człowiekowi i światu. W znacznej mierze został doceniony również jego wymiar pedagogiczno-wychowawczy. Postulowane przez sobór duszpasterstwo winno korzystać z najnowszych osiągnięć nauk pedagogicznych, w związku z czym istnieje zapotrzebowanie na pedagogikę pastoralną. Celem niniejszej pracy jest przedstawienie podstaw pedagogiki pastoralnej. W literaturze brak jest całościowego opracowania ukazującego pedagogikę pastoralną jako dyscyplinę pedagogiczną z jej podstawami naukowymi. Istnieją jedynie próby zasygnalizowania problemu i częściowe jego rozwiązania. W Polsce nauczanie soborowe w tym zakresie zostało podjęte przez dwóch pedagogów: F. Blachnickiego i S. Kunowskiego.

F. Blachnicki jako pierwszy wskazał na potrzebę pedagogiki pastoralnej. W zaproponowanej koncepcji teologii/eklezjologii pastoralnej wśród przedmiotów z zakresu prakseologii pastoralnej przeznaczył miejsce dla pedagogiki pastoralnej. Jego zdaniem winna ona wskazywać metody skutecznego realizowania planów duszpasterskich w oparciu o osiągnięcia współczesnej pedagogiki¹.

Zdecydowanie największy wkład w powstanie i rozwój pedagogiki pastoralnej wniósł S. Kunowski². Jako pierwszy dał opis tej

¹ Zob. F. Blachnicki, *Teologia pastoralna ogólna*, cz. 2, Lublin 1971, s. 476-486.

² Zob. S. Kunowski, *Założenia i aktualne potrzeby wychowania katolickiego*, „Ateneum Kapłańskie” 54 (1962) z. 323, s. 222-233; tenże, *Podstawy wychowania duszpastersko-katechetycznego*, „Katecheta” 1962 nr 4, s. 204-215; tenże, *Potrzeby wychowania duszpastersko-katechetycznego*, „Katecheta” 1962 nr 5, s. 263-272; tenże, *O wychowaniu parafialnym*, „Katecheta” 1964 nr 4, s. 151-154; tenże, *Potrzeby programowe pedagogicznego kształcenia alumnów*, „Ateneum Kapłańskie” 71 (1968) z. 355, s. 65-76; tenże, *Rozwój pedagogiki katolickiej w Polsce*, „Sprawozdania TN KUL” 1968 nr 16, s. 151-154; tenże, *Elementy pedagogiczne teorii seminarium duchownego jako instytucji wychowawczej*, „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia

dziedziny naukowej i wskazał ją jako jeden z czterech głównych działów pedagogiki chrześcijańskiej. W związku z wytycznymi Soboru Watykańskiego dotyczącymi wychowania wiernych zrodziło się zapotrzebowanie na pedagogikę pastoralną. Według Kunowskiego „nauka o wychowaniu ludzi na chrześcijan przeszła wyrażną ewolucję od początkowej pedagogiki katolickiej, traktowanej jako część pedagogiki religijnej, zestawianej w jednej płaszczyźnie z pedagogiką liberalną i socjalistyczną, do uzupełnienia przez ogólniejszą pedagogikę chrześcijańską, a kończąc na pedagogice pastoralnej”³.

Jego zdaniem określa ona podstawowe założenia dotyczące ideału człowieka jako „nowego stworzenia” w Chrystusie; wskazań ewangelicznych, co do wartości i postaw życiowych w zastosowaniu do życia chrześcijańskiego⁴. Stąd też działania wychowawcze Kościoła „nie ograniczają się do sfery religijno-moralnej człowieka, lecz mają w nim ukształtować zarazem: człowieka, chrześcijanina i patriotę, dobrego członka własnej wspólnoty narodowej”⁵.

S. Kunowski w swoich artykułach wielokrotnie składał postulat, aby pedagogika pastoralna była przedmiotem ujętym w ramach studium alumnów Wyższych Seminariów Duchownych. Jej bowiem zadaniem jest przygotować alumnów oraz wspomóc kapłanów w pracy duszpasterskiej. W znacznej mierze alumni mogliby w ramach wykładów i ćwiczeń z pedagogiki pastoralnej zapoznać się z aktualnymi wyzwaniem duszpasterskimi i sposobami ich rozwiązywania. Jak do tej pory ten postulat nie został zrealizowany. Należy jednakże żywić nadzieję, że w ramach reformy dydaktycznej Seminariów Duchownych, pedagogika pastoralna znajdzie swoje właściwe miejsce w programie studiów.

W polskiej literaturze znajduje się jedynie kilka artykułów i jedna praca zbiorowa z zakresu omawianego przedmiotu. Zagadnieniem

Teologiczne” 2:1970, s. 211-241; tenże, *Podstawy pedagogiczne rozwijania życia wewnętrznego*, w: *Ku odnowie życia wewnętrznego. Powołanie człowieka*, red. T. Bielski, Poznań 1972, s. 67-100; tenże, *Pedagogika pastoralna w odnowie soborowej*, w: *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej*, Lublin 1973, s. 587-595.

³ S. Kunowski, *Pedagogika pastoralna...*, dz. cyt., s. 589.

⁴ Zob. tamże, s. 589-590.

⁵ Tamże, s. 590.

zajmowali się tacy autorzy jak: K. Półtorak⁶, R. Niparko⁷, M. Marczewski⁸, J. Przybyłowski⁹, T. Sakowicz¹⁰.

Ks. K. Półtorak w kontekście zachodzących przemian społeczno-religijnych we współczesnym społeczeństwie zauważa konieczność zmian w duszpasterstwie prowadzonym przez Kościół. Dotyczy to zarówno metod i form pracy duszpasterskiej, jak i formacji duszpasterzy. Jego zdaniem są to dwa główne zadania, jakie należy wyznaczyć pedagogice pastoralnej. Proponuje zatem, aby wychowanie, rozumiane jako integralna formacja, stanowiło centrum odnowy rozumienia Kościoła i jego duszpasterstwa¹¹.

K. Półtorak dostrzega wiele punktów styecznych pedagogiki pastoralnej z teologią pastoralną (zbawienie człowieka), jednakże są odrębnymi dziedzinami wiedzy. Autor uzasadnia: „Pedagogika pastoralna, analogicznie do psychologii pastoralnej czy socjologii religii, nie może być sprowadzana jedynie do prostego wykorzystania i instrumentalnego zastosowania osiągnięć pedagogiki. Pedagogika pastoralna powinna być dziedziną wiedzy w nurcie innych dyscyplin teologicznych: posiada swój własny przedmiot, własny cel i własną metodę. Jako dyscyplina wiedzy analizuje dogłębnie życie bosko-ludzkiego organizmu wspólnoty Kościoła z punktu widzenia formacji i wychowania osób i środowisk ludzkich, aby stawali się jako ochrzczeni czynnymi nosicielami charyzmatów i służb w Kościele, a przez to prawdziwymi duszpasterzami”¹².

W istniejącym duszpasterstwie musi nastąpić pewnego rodzaju przewartościowanie. Współczesnemu człowiekowi trzeba ukazać

⁶ Zob. K. Półtorak, *Pedagogika pastoralna. Nowe inspiracje duszpasterskie*, „Teologia Praktyczna” 2001 nr 2, s. 67-80.

⁷ Zob. R. Niparko, *Jaka pedagogika na wydziałach teologicznych?*, „Teologia Praktyczna” 2002 nr 3, s. 286-300.

⁸ Zob. M. Marczewski, *Eklezjologia komunii a pedagogika pastoralna*, w: *Pedagogika pastoralna*, red. M. Marczewski, Lublin 2003, s. 28-51.

⁹ Zob. J. Przybyłowski, *Pedagogika pastoralna a funkcja wychowawcza Kościoła*, „Ateneum Kapłańskie” 144(2005) z. 577, s. 437-453.

¹⁰ Zob. T. Sakowicz, *Pedagogika pastoralna*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 4, Warszawa 2005, s. 185-192; tenże, *Socjalizacja młodzieży jako paradygmat pedagogiki pastoralnej*, w: *Pedagogika pastoralna*, red. M. Marczewski, Lublin 2003, s. 83-103.

¹¹ Zob. K. Półtorak, *Pedagogika pastoralna...*, dz. cyt., s. 68-69.

¹² Tamże, s. 74-75. Zob. M. Z. Stepulak, *Wybrane zagadnienia z psychologii pastoralnej*, Siedlce-Opole 2007, s. 19-20.

Kościół zwrócony ku jego potrzebom i pragnieniom. Należy zmniejszać istniejący dystans pomiędzy środowiskami kościelnymi i świeckimi. To zbliżenie powinno doprowadzić do wzajemnego przenikania się Ewangelii i kultury. Kierunki działań powinna wyznaczać pedagogika pastoralna, której studiowanie i praktyczne zastosowanie powinno stać się osnową nowej ewangelizacji¹³.

Ks. R. Niparko w swoim artykule stawia pytanie, jaka pedagogika powinna być wykładana na wydziałach teologicznych. Jego zdaniem pedagogika uprawiana na tychże wydziałach nie może ograniczać się jedynie do przekazywania informacji encyklopedycznych na temat wychowania, jego historii, rodzajów i systemów wychowawczych. W tym też kontekście przedstawił dwie koncepcje pedagogiki akademickiej: pedagogikę otwartą inspirowaną chrześcijaństwem oraz pedagogikę pastoralną.

R. Niparko za najbardziej odpowiadającą myśli teologicznej na temat wychowania wskazał koncepcję pedagogiki otwartej. Jednocześnie proponuje, aby jej podporządkować pedagogikę pastoralną, która byłaby bardziej „formacją, a więc rodzajem wychowania chrześcijańskiego, nastawionego na przygotowanie do pełnienia określonych ról w Kościele lokalnym lub powszechnym”¹⁴.

Problem pedagogiki pastoralnej podjął M. Marczewski, który nawiązuje do eklezjologicznej dedukcji teologii pastoralnej i przemysłów pedagogicznych F. Błachnickiego. Jego zdaniem jest ona nauką pomocniczą teologii pastoralnej. Ponadto wskazuje, że powinna ona realizować zasadę personalistyczno-chrystologiczną oraz zasadę życia Kościoła jako Kościoła (*koinonia, communio*). Musi korzystać z osiągnięć pedagogiki, psychologii i socjologii, wypracowując prakseologiczne zasady, które umożliwią Kościołowi realizację misji zbawczej w świecie współczesnym¹⁵.

Kolejnym autorem, który zajął się problemem pedagogiki pastoralnej jest ks. J. Przybyłowski. Jego zdaniem jej przedmiotem powinno być „wychowanie w ramach działalności Kościoła, a także [ustalenie] relacji funkcji wychowawczej do ogólnie pojętej praktyki kościelnej i duszpasterstwa w szczególności”¹⁶.

¹³ Zob. tamże, s. 80.

¹⁴ R. Niparko, *Jaka pedagogika...*, dz. cyt., s. 296.

¹⁵ Zob. M. Marczewski, *Nowy człowiek – paradygmat pedagogiki pastoralnej*, w: *Jakiego człowieka chcemy wychować?*, red. W. Kubik, Kraków 2002, s. 69-77.

¹⁶ J. Przybyłowski, *Pedagogika pastoralna...*, dz. cyt., s. 437.

Pedagogika pastoralna zajmuje się funkcją wychowawczą Kościoła, stąd też posiada ściśle związki z teologią pastoralną. W podejmowanych pracach badawczych należy uwzględniać osiągnięcia zarówno nauk pedagogicznych, jak i teologicznych, a zwłaszcza w praktycznym wymiarze. Obszar badań winien więc być opisany pedagogicznie i teologicznie¹⁷.

Problematyką pedagogiki pastoralnej zajął się również T. Sakowicz, który w swoim artykule zwrócił uwagę na jej związki z socjalizacją. Zazwyczaj termin ten kojarzony jest z przystosowaniem jednostki do życia społecznego. Rzadziej mówi się o przystosowaniu do rzeczywistości duchowej. W związku z tym, że pedagogika pastoralna koncentruje swą uwagę na wychowaniu w aspekcie zbawienia, stąd też postuluje, aby socjalizacja stała się jej paradygmatem. Autor przekonuje: „Socjalizacja (...) jako parasol okalający całokształt rozwoju społeczno-duchowego jednostki winna stać się przedmiotem zainteresowania specjalistów poszukujących odpowiedzi na pytanie: jak kształtować jednostkę, by przygotowując ją do pełnienia odpowiedzialnych ról społecznych zarazem nie utraciła kontaktu z Bogiem i swym życiem nieustannie do Niego zbliżała się. Jest, zatem przedmiotem zainteresowania pedagogów pastoralnych cały proces socjalizacji jednostki”¹⁸.

Zdaniem T. Sakowicza pedagogika pastoralna jawi się jako jedyny w swoim rodzaju całościowy sposób wychowywania młodzieży. Obejmuje bowiem wszystkie sfery życia ludzkiego, włącznie ze sferą duchową. W niej widzi przyszłość prawidłowego wychowania polskiej młodzieży¹⁹.

W polskiej literaturze ukazała się praca zbiorowa pt. *Pedagogika pastoralna* pod redakcją M. Marczewskiego. Przedstawia w ogólnym zarysie dotychczasowy rozwój historyczno-interpretacyjny. Praca składa się z trzech zasadniczych części: założenia teoretyczne, analiza sytuacji, rozwiązania praktyczne. Na całość pracy składają się artykuły, które wpisują się w zasygnalizowane powyżej części.

Część teoretyczną otwiera przedruk pracy S. Kunowskiego na temat pedagogiki pastoralnej w świetle odnowy soborowej²⁰. W ko-

¹⁷ Zob. tamże, s. 440.

¹⁸ T. Sakowicz, *Socjalizacja młodzieży...*, dz. cyt., s. 83-84.

¹⁹ Zob. tamże, s. 102-103.

²⁰ Zob. S. Kunowski, *Pedagogika pastoralna w odnowie soborowej*, w: *Pedagogika pastoralna*, red. M. Marczewski, Lublin 2003, s. 19-27.

lejnym artykule M. Marczewski wskazuje na związki eklezjologicznej koncepcji teologii pastoralnej z pedagogiką pastoralną²¹. Zakończeniem pierwszej części pracy jest artykuł A. Jarząbka, w którym przedstawił ogólne elementy pneumatologicznej antropologii, szczególnie w ujęciu Y. Congara²².

Część druga zawiera analizę konkretnych sytuacji. A. Kiciński przedstawia główne kierunki wychowawcze i wkład Kościoła w wychowanie²³. Z kolei T. Sakowicz zwraca uwagę pedagogom pastoralnym na zainteresowanie się socjalizacją²⁴. Tę część pracy zamyka artykuł J. Mariańskiego, w którym autor przedstawia socjalizację religijną i moralną we współczesnej rodzinie²⁵.

W części trzeciej przedstawione zostały rozwiązania praktyczne. Pierwszym artykułem jest tekst F. Blachnickiego, w którym ukazane zostały główne założenia personalistyczno-maryjnej koncepcji wychowania²⁶. J. Mikulski przedstawia model wychowania w Ruchu Światło-Życie²⁷. Natomiast M. Andrzej zwraca uwagę na Eucharystię i jej istotną rolę w życiu chrześcijańskiej rodziny²⁸. Artykuł R. Wierna zamyka tę część pracy, a został poświęcony wartości świadectwa życia chrześcijańskiego²⁹.

Pedagogika pastoralna pod redakcją M. Marczewskiego, tak jak i wspomniane powyżej prace innych autorów, jedynie sygnalizu-

²¹ Zob. M. Marczewski, *Eklezjologia komunii...*, dz. cyt., s. 28-51.

²² Zob. A. Jarząbek, *Zarys antropologii pneumatologicznej*, w: *Pedagogika pastoralna*, red. M. Marczewski, Lublin 2003, s. 52-70.

²³ Zob. A. Kiciński, *Prawa rozwoju osoby i wspólnoty ludzkiej w kontekście pedagogiki i magisterium Kościoła*, w: *Pedagogika pastoralna*, red. M. Marczewski, Lublin 2003, s. 73-83.

²⁴ Zob. T. Sakowicz, *Socjalizacja młodzieży...*, dz. cyt., s. 83-103.

²⁵ Zob. J. Mariański, *Socjalizacja religijna i moralna w rodzinie współczesnej – stan aktualny i perspektywy*, w: *Pedagogika pastoralna*, red. M. Marczewski, Lublin 2003, s. 104-127.

²⁶ Zob. F. Blachnicki, *Personalistyczno-maryjna koncepcja wychowania młodzieży*, w: *Pedagogika pastoralna*, red. M. Marczewski, Lublin 2003, s. 131-142.

²⁷ Zob. J. Mikulski, *Nowy człowiek jako model wychowania w Ruchu Światło-Życie*, w: *Pedagogika pastoralna*, red. M. Marczewski, Lublin 2003, s. 143-160.

²⁸ Zob. M. Andrzej, *Eucharystia – sercem niedzieli i zasadą życia wspólnoty rodzinnej*, w: *Pedagogika pastoralna*, red. M. Marczewski, Lublin 2003, s. 161-178.

²⁹ Zob. R. Wierna, *Świadectwo życia chrześcijańskiego darem Kościoła dla świata*, w: *Pedagogika pastoralna*, red. M. Marczewski, Lublin 2003, s. 179-184.

je ogólne założenia pedagogiki pastoralnej. Tak więc w literaturze przedmiotu nie ma całościowego opracowania zagadnienia. Stąd też jawi się konieczność wypełnienia tej przestrzeni.

Zdecydowana większość autorów wskazuje miejsce pedagogiki pastoralnej w naukach teologicznych. Czynią to uzasadniając jej licznymi związkami z teologią pastoralną. Istotnie tak jest, że obie dyscypliny wzajemnie się uzupełniają, poruszają te same zagadnienia, mają wspólny cel – zbawienie człowieka. Są to dziedziny w pewnym zakresie komplementarne. Nie da się tu teologii oddzielić od pedagogiki, i odwrotnie, nie można pedagogiki pozbawić treści teologicznych.

Jednakże należy przyznać rację S. Kunowskiemu, że miejsce pedagogiki pastoralnej jest w naukach pedagogicznych i należy ją włączyć jako jeden z czterech działów pedagogiki chrześcijańskiej. Pedagogika pastoralna posiada zdecydowanie charakter nauki pedagogicznej, a nie teologicznej, choć w znacznym stopniu musi korzystać i z jej naukowych osiągnięć.

W powyższym kontekście przyjęto następujące tezy i postulaty, które uzyskały szczegółowe rozwinięcie w pracy. Każda nauka posiada swój własny przedmiot, metodę i cel. W przypadku pedagogiki pastoralnej jej przedmiotem jest wychowawcza funkcja Kościoła, wskazuje ona na sposoby i metody realizacji misji zbawczej. Zasadniczym źródłem dla pedagogiki pastoralnej jest Objawienie Boże zawarte w Biblii i tradycji Kościoła.

Właściwą dla pedagogiki pastoralnej metodą jest metoda JOC – widzieć, oceniać, działać. Dostrzegając aktualne problemy duszpasterstwa należy oceniać je zgodnie z nauką zawartą w Piśmie Świętym i nauczaniem Kościoła. Dopiero po zbadaniu problemu i zapoznaniu się z nauczaniem Kościoła, następuje trzeci i ostatni etap – działanie. Szukając rozwiązań duszpasterskich należy kierować się zasadą, by przyniosło to jak najwięcej korzyści duchowych dla całej wspólnoty.

Głównym celem pedagogiki pastoralnej jest pomoc człowiekowi w osiągnięciu zbawienia. Stąd też jej zadaniem jest opracowanie wskazań ewangelicznych, dotyczących urzeczywistnienia wartości i postaw życiowych. Ukazuje ona również sposoby realizacji chrześcijańskiego ideału „nowego człowieka” w konkretnym życiu jednostki. W kontekście nauczania papieża Jana Pawła II za najważniejsze zadanie pedagogiki pastoralnej w obecnych czasach uznać należy nową ewangelizację. Stąd też ma ona ukazywać sposoby i metody jej realizacji.

W niniejszej pracy dochodzi do przecięcia się ujęć pedagogicznych z ujęciami inspirowanymi Objawieniem Bożym, zawartym w Piśmie Świętym. Podejmowanie zagadnienia wymagają omówienia zarówno kontekstu historycznego, jak i współczesnego. Rodzi się również konieczność wyjaśnienia niektórych pojęć, problemów, w ujęciu filozoficznym, socjologicznym, teologicznym i nade wszystko pedagogicznym.

W dysertacji zastosowano dwie metody: analityczno-porównawczą i analityczno-syntetyczną. Pierwszą metodę zastosowano w celu analizy porównawczej podstawowych pojęć m.in.: pedagogika, pedagogia, ewangelizacja, nowa ewangelizacja, wychowanie, formacja, edukacja, nowy człowiek, wartość, rodzina.

Drugą metodę zastosowano w celu analizy źródeł (dokumentów) wykorzystanych w pracy. Charakterystyczną jej cechą jest to, że dużą uwagę przywiązuje się do dokładnego określenia wartości poznawczej dokumentów. Dąży się do wykazania, że uwzględnione w analizie dokumenty mogą być uzasadnioną podstawą rozwiązywania interesującego badacza problemu³⁰. Na tym etapie pracy zastosowana została również technika analizy treściowej, która polega na interpretacji treści zawartych w badanych dokumentach. Technice tej poddane były dokumenty Urzędu Nauczycielskiego Kościoła (soborowe, Stolicy Apostolskiej, nauczanie papieży), Konferencji Episkopatu Polski i państwowe.

W opracowaniu tematu korzystałem z *Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu* (Poznań-Warszawa 1990) oraz z dokumentów Urzędu Nauczycielskiego Kościoła. Za najcenniejsze uznać należy nauczanie soborowe, a zwłaszcza dekrety i konstytucje Soboru Watykańskiego II.

W pracy wykorzystane zostały dokumenty Stolicy Apostolskiej: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, *Katechizm Kościoła Katolickiego*, oraz dokumenty poszczególnych kongregacji, a zwłaszcza Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego, Międzynarodowej Rady do Spraw Katechezy, Papieskiej Rady do Spraw Rodziny.

W niniejszej dysertacji odwołano się do oficjalnego nauczania papieży w formie encyklik i adhortacji: Leona XIII, Piusa XI, Piusa XII, Jana XXIII oraz Pawła VI. Zdecydowanie najwięcej z papieskiego nauczania wykorzystano z publicznych wypowiedzi Jana

³⁰ Zob. M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Kraków 1999, s. 241-243.

Pawła II w formie encyklik, adhortacji, listów apostołskich, orędzi, homilii i przemówień, ze szczególnym uwzględnieniem nauczania skierowanego podczas pielgrzymek do Polski.

Ze względu na specyficzny charakter duszpasterstwa w Polsce sięgnięto po dokumenty Episkopatu Polski m.in. *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, listy pasterskie oraz dokumenty II Polskiego Synodu Plenarnego (1991-1999).

Do materiałów źródłowych należy zaliczyć również dokumenty międzynarodowe, jak chociażby *Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską*. W pracy wykorzystano również materiały Ministerstwa Edukacji Narodowej, szczególnie: *Ustawa o systemie oświaty z 7 września 1991 r.* oraz *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych*.

Analiza poszczególnych dokumentów z nauczania Kościoła katolickiego pozwoliła na dokonanie swoistej syntezy na wybrane zagadnienia niniejszego studium. Dla pełniejszej syntezy sformułowanych wniosków wykorzystano publikacje współczesnych pedagogów i teologów zajmujących się podjętymi w pracy zagadnieniami.

Jak już zostało wcześniej podkreślone, celem pracy jest określenie celu przedmiotu pedagogiki pastoralnej oraz głównych jej podstaw: ontologicznych, antropologicznych i aksjologicznych; jak również współczesnych wyzwań.

Praca składa się z trzech zasadniczych części, z których każda zawiera trzy rozdziały. Ponadto zaopatrzona jest w wykaz skrótów, bibliografię, ogólny wstęp i zakończenie.

Część I: *Pedagogika jako nauka i jej podstawy* wskazuje na genezę i rozwój pedagogiki jako dyscypliny naukowej, proces kształtowania się pedagogiki pastoralnej oraz nową ewangelizację jako jej współczesne zadanie.

W pierwszym rozdziale zostaną wyjaśnione podstawowe pojęcia: *pedagogia*, *pedagogika*, a także związek pedagogiki z innymi dyscyplinami naukowymi z nią współdziałającymi. Będzie również ukazane miejsce pedagogiki w systemie nauk, a także najważniejsze z proponowanych klasyfikacji nauk pedagogicznych. Zostanie również wskazane miejsce pedagogiki pastoralnej w klasyfikacji pedagogiki ogólnej.

Rozdział drugi dysertacji podejmuje zagadnienie pedagogiki pastoralnej – jej cele i zadania. Aby lepiej zrozumieć istotę pedagogiki-

ki pastoralnej ukazane zostaną fundamentalne zasady pedagogiki chrześcijańskiej i jej podział. Pozwoli to na ukazanie współzależności z pedagogiką pastoralną. Przedstawiony będzie również proces tworzenia się pedagogiki pastoralnej oraz jej koncepcja (przedmiot, metoda, cel).

W rozdziale trzecim ukazana zostanie nowa ewangelizacja jako zadanie dla współczesnej pedagogiki pastoralnej. Omówione będą: pojęcie ewangelizacji, sens i idea nowej ewangelizacji, a także współczesne wyzwania dla niej. Na podstawie analizy nauczania Jana Pawła II przedstawione zostaną postulaty wychowawcze nowej ewangelizacji – formacja sumienia, prymat „być” nad „mieć”, integralny rozwój człowieka, świadectwo życia chrześcijańskiego.

Część II: *Podstawy pedagogiki pastoralnej* wskazuje na jej założenia ontologiczne, antropologiczne i aksjologiczne. Wyjaśnione zostaną pojęcia: wychowanie, pedagogia, formacja w ujęciu chrześcijańskim (ontologia). „Nowy człowiek” zostanie wskazany jako paradygmat pedagogiki pastoralnej (antropologia). Podjęty będzie problem wartości w procesie wychowania (aksjologia).

W pierwszym rozdziale zostaną wyjaśnione podstawowe terminy dla pedagogiki pastoralnej – *wychowanie, pedagogia, formacja*. Przedstawione zostaną biblijne podstawy wychowania i nauczanie Kościoła na ten temat. Wyjaśniona będzie istota wychowania chrześcijańskiego. Ukazany zostanie chrześcijański ideał wychowawczy oraz duszpasterski wymiar wychowania. Podejmując zagadnienie formacji chrześcijańskiej będą ukazane jej trzy główne wymiary: ludzki, intelektualny i duchowy.

Rozdział drugi rozprawy przedstawi główne koncepcje człowieka, ze szczególnym uwzględnieniem biblijnego ujęcia człowieka jako stworzonego na obraz i podobieństwo Boże. Szczególnym paradygmatem pedagogiki pastoralnej jest nowy człowiek. Stąd też wyjaśnione zostaną pojęcia: *stary i nowy człowiek*, oraz ukazany wzór nowego człowieka – Jezus Chrystus oraz proces chrystoformizacji, czyli upodabniania się do tego ideału.

W trzecim rozdziale podjęta będzie próba przedstawienia pedagogii nowego człowieka. Wychowanie nowego człowieka składa się z czterech zasadniczych elementów: wewnętrznej integracji, progezystencji (być dla innych), służbie drugiemu i pragnieniu autentycznej wolności.

Część III: *Współczesne wyzwania dla pedagogiki pastoralnej* wskazuje na aktualne zadania, jakie Kościół ma do spełnienia w dziedzinie szeroko pojętego duszpasterstwa. Ukazane zostaną one w trzech obszarach działalności wychowawczej Kościoła: rodzinie, szkole, parafii.

Rozdział pierwszy poświęcony jest rodzinie. Omówiona zostanie sytuacja rodziny, jej znaczenie, funkcje i zadania oraz współczesne zagrożenia dla jej prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie. Poruszony będzie problem wychowania w rodzinie i przez rodzinę, ze szczególnym uwzględnieniem wychowania ku wartościom, a zwłaszcza wartościom religijnym. Kolejnym zagadnieniem tego rozdziału jest duszpasterstwo rodzin, które obejmuje wychowanie do miłości, przygotowanie do małżeństwa oraz formacja prowadzona w ramach stowarzyszeń dla rodzin.

Drugi rozdział tej części pracy przedstawia działalność edukacyjną i wychowawczą Kościoła, która prowadzona jest w szkole i w parafii. Kościół jako podmiot edukacji podejmuje konkretne działania z tego zakresu. Ukazane zostanie zaangażowanie Kościoła w prowadzenie katechezy parafialnej, lekcji religii w szkole, organizację szkół katolickich oraz tworzenie oratoriów i świetlic parafialnych. Przedstawione zostaną formy pracy formacyjnej dla młodzieży w ramach Szkolnego Koła Caritas, Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży i Ruchu Światło-Życie.

W ostatnim rozdziale podjęta będzie próba ukazania powołania i posłannictwa świeckich w Kościele; ukazana rola laikatu w Kościele oraz ich zaangażowanie w apostołstwo. Przewidziane zostaną podstawy formacji ludzi świeckich i zadania katechezy dla dorosłych. Zwrócona będzie uwaga na wychowawczą rolę ruchów i stowarzyszeń katolickich, z uwzględnieniem szczególnej roli w tym zakresie Akcji Katolickiej.

Przedstawiona dysertacja jest próbą całościowego ukazania naukowych podstaw pedagogiki pastoralnej jako subdyscypliny pedagogicznej. Należy mieć nadzieję, że podjęte w niej zagadnienia teoretyczne przyczynią się do rozwoju tej subdyscypliny.

Pragnę bardzo serdecznie podziękować ks. prof. PhDr. ThDr. Amantiusowi Akimjakowi, PhD. i prof. zw. dr hab. Krystynie Chałas za naukową inspirację oraz cenne wskazówki podczas pisania pracy. Swoją wdzięczność pragnę wyrazić również prof. dr hab. Mirosławowi Babiarczowi oraz ks. prof. dr hab. Marianowi Stepulakowi za uwagi i spostrzeżenia, które nadały książce jej ostateczny kształt.

Część I

Pedagogika jako nauka i jej podstawy

Rozdział I

Pedagogika – geneza i rozwój

Przedmiotem pedagogiki jest wychowanie. Każdy człowiek otrzymując dar życia jest jednocześnie przeznaczony do wychowania, które realizuje się przez całe jego życie. Już pierwotne wspólnoty posiadały załączki sztuki wychowania. Możemy stwierdzić, że wychowanie jest najstarszą nauką – nauką życia.

Zbierane doświadczenie „wychowania domowego” było przekazywane z pokolenia na pokolenie. W rodzinie człowiek „uczy się” życia – wychowuje. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym pierwotne „wychowanie domowe” zostało dodatkowo uzupełnione o wychowanie instytucjonalne. Podstawowymi instytucjami wychowania oprócz rodziny jest szkoła i Kościół. Można więc zaryzykować i postawić tezę, że pedagogika jest dziedziną wiedzy powszechnie znaną, a nade wszystko doświadczaną (jesteśmy wychowywani, sami się wychowujemy, a następnie my wychowujemy).

Zasadne jest zatem pytanie – czy w związku z tym należy wiedzę naukowo porządkować? Odpowiedź jest jednoznacznie twierdząca. Pedagogika jest nauką, a więc wymaga pewnej dyscypliny i usystematyzowania.

W poniższym rozdziale zostaną przedstawione początki i rozwój pedagogiki jako dyscypliny naukowej oraz wyjaśnione podstawowe pojęcia pedagogiczne. Z uwagi na naukowy charakter pedagogiki zostanie ukazane jej miejsce w systemie nauk. Przedstawione będą również najważniejsze propozycje klasyfikacji nauk pedagogicznych. Rozwiązany zostanie zatem problem ukazania pedagogiki jako nauki.

1. Pojęcie pedagogiki jako nauki

Pedagogika jako odrębna dziedzina wiedzy posiada swój własny przedmiot badań, metody oraz właściwą sobie terminologię. Istnieje zatem konieczność wyjaśnienia podstawowych terminów pedago-

gicznych. Przedstawione zostaną fundamentalne terminy, do których należą: pedagogika, pedagogia. Ukazany zostanie związek pedagogiki z naukami, które są z nią zintegrowane.

1.1. Pojęcia pedagogiki w świetle literatury

We współczesnych dyskusjach nad złożonymi problemami edukacji możemy zauważyć, że bardzo często pojęcie pedagogika zastępowane jest innymi nazwami, np. nauka o wychowaniu, pedagogia, refleksja pedagogiczna, teoria edukacji. Świadczy to o nieadekwatności tego terminu do aktualnie uprawianej bardzo szeroko interpretacji problemów pedagogiki na tle filozoficznych i psychologicznych teorii rozwoju człowieka, a także społeczno-praktycznych i ekonomicznych uwikłań procesów edukacyjnych³¹.

Z naukowego punktu widzenia S. Kunowski wyróżnia dwa podstawowe terminy: pedagogika i pedagogia, pochodzące od greckiego wyrazu *paidagogos* – oznaczającego niewolnika w Grecji starożytnej, którego zadaniem było odprowadzanie chłopców wolnych obywateli greckich na miejsce ćwiczeń fizycznych, zwane palestrą. Etymologicznie *paidagogos* oznacza „prowadzący chłopca”³², początkowo fizycznie, a następnie prowadzący go moralnie i duchowo³³.

Institucja *paidagogosów* wywodziła się z kultu religijnego Greków, który polegał na agonistyce, czyli współzawodnictwie w zapasach fizycznych (zwanych *agone*) ku czci bóstwa. Co cztery lata urządzano zapasy olimpijskie na cześć Zeusa. Pod opieką *paidagogosów* chłopcy przygotowywali się do tych zawodów religijnych. Natomiast młodzieńcy ćwiczyli na gimnazjonach *pentatlon*, pięciobój w skoku, biegu, rzucie dyskiem i oszczepem oraz mocowaniu się. W ten sposób wychowanie fizyczne dało początek opiece pedagogicznej i wychowaniu Greków³⁴.

³¹ Zob. B. Matyjas, Z. Ratajek, E. Trafiałek, *Orientacje i kierunki badań w pedagogice współczesnej (zarys problematyki)*, Kielce 1997, s. 9.

³² Gr. *pais*, dopełniacz – *paidos* = dziecko; *ago* = prowadzę; imiesłów *agagos* = prowadzący.

³³ Zob. S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Warszawa 2000, s. 25-26; R. Schulz, *Wykłady z pedagogiki ogólnej. Perspektywy światopoglądowe w wychowaniu*, t. I, Toruń 2003, s. 11-12.

³⁴ Zob. S. Kunowski, *Podstawy współczesnej...*, dz. cyt., s. 26.

Rozwój kultury sprawił, że do zadań paidagogosa należało m.in. uczenie pisania i czytania, recytowania wyjątków z epepei narodowych Homera *Iliady* i *Odysei*, pomoc wychowankowi w przyswojeniu wykładanych mu przedmiotów, wspólne odrabianie lekcji i prac domowych, a także wpojenie chłopcu zasad moralnych, np. poszanowania starców. Do specyficznych obowiązków paidagogosa zaliczyć należy: regulowanie porządku dnia (ustalanie regulaminu), towarzyszenie wychowankowi w ciągu dnia, pomoc przy grach i zabawach, służenie pomocą w wykonywaniu pierwszych prac, a nawet poradnictwo w dokonywaniu wyborów i podejmowaniu decyzji życiowych³⁵.

Tak więc paidagogos z opiekuna na boisku przemienił się w nauczyciela-wychowawcę. Wykonywane przez niego czynności obejmowały już nie tylko opiekę fizyczną, ale również kształcenie umysłowe i prowadzenie duchowo-moralne, czyli wychowanie. Wszystkie zabiegi wokół osoby chłopca zaczęto określać *paidagogija*. Stąd też podstawowy termin „pedagogia” oznacza samo dzieło wychowywania, zespół czynności i umiejętności wychowawczych, np. pedagogia domowa, szkolna, Kościoła³⁶.

Pedagogia może być twórczym oddziaływaniem na dzieci i młodzież, które wynika z osobistego talentu wychowawcy, albo też rzemieślniczym naśladowaniem wzorów postępowania, zależnym od nabytej wprawy i rutyny. W pierwszym przypadku mamy do czynienia ze swoistą sztuką, a nawet „sztuką sztuk”, gdyż praca dotyczy trudnego materiału – człowieka. Natomiast drugi przypadek jest techniką pedagogiczną, którą można osiąść poprzez odpowiednie kursy i doksztalcanie dla nauczycieli, wychowawców³⁷.

Starożytne rozumienie pojęcia *pedagogia* odnosiło się do całości zabiegów związanych z formowaniem umysłowym i moralnym dziecka. Dla Greków oczywistą sprawą było, iż dzielność i sprawność fizyczną należy uzupełnić głęboką moralnością i szlachetnością duchową. Dlatego też ideałem wychowawczym była *kalokagathia* – połączenie piękna i dobra. Na przełomie V i IV wieku przed Chr. sofisci

³⁵ Zob. tamże; M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej. Ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej*, Lublin 2000, s. 81.

³⁶ Zob. S. Kunowski, *Podstawy współczesnej...*, dz. cyt., s. 26.

³⁷ Zob. tamże.

utworzyli pokrewny termin *paideia*. Pojęcie to określało czynności związane z kształceniem umysłowym ucznia w zakresie gramatyki, retoryki i dialektyki, a więc umiejętności niezbędnych dla wprowadzenia go w świat kultury³⁸.

W starożytnej Grecji przy kupnie *paidagogosa* żądano od niego znajomości swego zawodu, wiadomości o postępowaniu z dziećmi i technice wychowania. A zatem wymagano od niego podstawowej wiedzy o wychowaniu, którą określano jako *paidagogike technē*. Właśnie od tego wyrażenia w językach europejskich pochodzi nazwa pedagogika, która określa teoretyczną wiedzę i nauki o wychowaniu³⁹.

Za S. Kunowskim należy stwierdzić, że pedagogika jest „nauką, której przedmiot stanowi sprawa praktycznej pedagogii wszelkiego rodzaju (sztuki i techniki wychowania), czyli wychowawczego prowadzenia dzieci, młodzieży oraz oddziaływania na rozwój ludzi dorosłych”⁴⁰.

W. Okoń w *Nowym słowniku pedagogicznym* pedagogikę definiuje jako naukę o wychowaniu, której „przedmiotem jest działalność wychowawcza, mająca na celu wyposażenie całego społeczeństwa – a przede wszystkim młodego pokolenia – w wiedzę, sprawności ogólne i zawodowe, zainteresowania, systemy wartości, postawy i przekonania oraz przysposobienie do oddziaływania na własny rozwój”⁴¹.

W *Leksykonie PWN* B. Milerski i B. Śliwerski pedagogikę określili jako „dziedzinę (dyscyplinę) nauki zajmującą się badaniem szeroko rozumianych procesów edukacyjnych oraz uwarunkowań dyskursu edukacyjnego”⁴².

Zdaniem S. Wołoszyna pedagogika to „nauka albo – ściślej – zespół nauk o wychowaniu, istocie, celach, treściach, metodach, środkach i formach organizacyjnych procesów wychowawczych. (...) Pedagogika jest nauką o procesach wychowawczych, czyli teorią działalności wychowawczej; samo postępowanie wychowaw-

³⁸ Zob. *Leksykon PWN. Pedagogika*, red. B. Milerski, B. Śliwerski, Warszawa 2000, s. 54; R. Łukaszyk, *Analiza podstaw pedagogiki chrześcijańskiej (I)*, „Katecheta” 1963, nr 3, s. 62-64.

³⁹ Zob. S. Kunowski, *Podstawy współczesnej...*, dz. cyt., s. 26-27.

⁴⁰ Tamże, s. 27.

⁴¹ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001, s. 285.

⁴² *Leksykon...*, red. B. Milerski, B. Śliwerski, dz. cyt., s. 144.

cze nazywa się natomiast często pedagogią (gr. *paidagogia*), któremu to pojęciu bliskie jest określenie ‘sztuka wychowania’ (łac. *ars educandi*)⁴³.

Poszczególne definicje akcentują wybrane dziedziny pedagogiki. Z jednej strony podkreśla się jej rolę w formułowaniu teoretycznych założeń wychowawczych, jej zadania edukacyjne, czy też praktyczne działania mające na celu wychowanie.

Pedagogika jest nauką zajmującą się całą dziedziną wychowania integralnego człowieka, obejmuje ona zarówno sferę fizyczną, intelektualną, jak i duchową. Określa ona cele, treści, metody, środki i formy realizacji procesów wychowawczych.

1.2. Związek pedagogiki z innymi naukami

Do nauk współdziałających z pedagogiką zalicza się przede wszystkim te, które zajmują się procesami rozwoju dzieci i młodzieży, ale z innego punktu widzenia. Pedagogika jest ściśle powiązana z:

- a) naukami biologicznymi – które prowadzą badania nad rozwojem osoby, nad dziedzicznością i cechami wrodzonymi i nabywanymi, nad funkcjonowaniem mózgu, nad higieną indywidualną i społeczną, nad korygowaniem odchyłeń od normy itd. Uzyskane dane pozwalają stworzyć odpowiednie warunki rozwoju, dostosować metody, środki i treści wychowania do wieku i indywidualnych cech wychowanka, a także we właściwy sposób zaplanować czas pracy i zabawy⁴⁴;
- b) naukami psychologicznymi (psychologią ogólną, psychologią rozwojową i wychowawczą), które zajmują się procesami rozwoju umysłowego i emocjonalnego, różnicowaniem indywidualnym, mechanizmem formowania się postaw, strukturą osobowości, warunkami procesu poznania i uczenia się itd.⁴⁵;

⁴³ *Norwa encyklopedia powszechna PWN*, Warszawa 1999.

⁴⁴ Zob. B. Suchodolski, *Pedagogika*, w: *Encyklopedia Pedagogiczna*, red. W. Pomykała, Warszawa 1997, s. 537; M. Nowak, *Podstawy pedagogiki...*, dz. cyt., s. 161-162.

⁴⁵ Zob. B. Suchodolski, *Pedagogika*, dz. cyt., s. 537; M. Nowak, *Podstawy pedagogiki...*, dz. cyt., s. 162.

- c) naukami społecznymi – dla których wychowanie ma charakter formowania wychowanka na członka grup społecznych; szczególna uwaga skierowana jest na instytucjonalne czynniki wychowania, na procesy selekcji i „drabiny oświatowej”⁴⁶;
- d) naukami ekonomicznymi, które stanowią podstawę planowania oświatowego, zwłaszcza z punktu widzenia koniecznych nakładów i optymalizacji wyników działalności wychowawczej oraz ze względu na przygotowywanie wykwalifikowanych kadr dla gospodarki i kultury⁴⁷.

Do grupy nauk współdziałających z pedagogiką zaliczamy również i te, które nie zajmują się bezpośrednio wychowaniem, ale mają jednak dla niej bardzo ważne znaczenie. W tej grupie nauk należy wymienić:

- a) antropologię filozoficzną, której celem jest określenie istoty człowieka. Fundamentalnym pytaniem dla obu nauk jest pytanie: kim jest człowiek. Koncepcje filozoficzne człowieka mają swoje konsekwencje w dziedzinie wychowania człowieka⁴⁸;
- b) nauki polityczne – pomagają pedagogice konkretyzować ogólną wizję człowieka w warunkach jego egzystencji i działania. Ich znajomość pomaga określać dyrektywy dla wychowania człowieka i obywatela⁴⁹;
- c) naukę o moralności lub – szerzej – filozofię moralną. Celem wychowania jest wychować nie tylko dobrych pracowników i dobrych obywateli, ale również „dobrych” ludzi, potrafiących współżyć z innymi i tworzyć własną, wartościową jakość życia. Stąd też celem pracy pedagoga jest nauczyć życia wartościowego i szczęśliwego. Współczesna pedagogika ukierunkowuje się na takie nauczanie, aby wychowankowie umieli „być”⁵⁰.

⁴⁶ Zob. B. Suchodolski, *Pedagogika*, dz. cyt., s. 537; M. Nowak, *Podstawy pedagogiki...*, dz. cyt., s. 162. Zob. J. Szczepański, *Pedagogika a socjologia*, w: *Encyklopedia Pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1997, s. 542-547; *Nauki przyrodnicze i społeczne współdziałające z pedagogiką*, red. B. Suchodolski, Warszawa 1966.

⁴⁷ Zob. B. Suchodolski, *Pedagogika*, dz. cyt., s. 537.

⁴⁸ Zob. tamże; M. Nowak, *Podstawy pedagogiki...*, dz. cyt., s. 162; *Nauki filozoficzne współdziałające z pedagogiką*, red. B. Suchodolski, Warszawa 1966.

⁴⁹ Zob. B. Suchodolski, *Pedagogika*, dz. cyt., s. 537.

⁵⁰ Zob. tamże, s. 537-538.

Pedagogika korzysta z dorobku nauk dla wyjaśniania faktów edukacyjnych, m.in. medycyny (pedagogika specjalna), prawa (pedagogika resocjalizacyjna), ekonomii (pedagogika społeczna, pedagogika ogólna)⁵¹.

Ponadto W. Okoń zaznacza, że pedagogika ze względu na przedmiot, którym się zajmuje, jest ściśle powiązana z naukami współdziałającymi: biologią, antropologią, cybernetyką, informatyką i matematyką⁵².

Rozrost zagadnień pedagogicznych spowodował rozwój ilościowy i jakościowy nauk pomocniczo współdziałających ze sobą w pedagogice. S. Kunowski podzielił je na trzy grupy:

- a) pierwsze z nich są zastosowaniem metod określonej nauki podstawowej do wyodrębnionej części jakichś problemów wychowania, np. historia wychowania, socjologia wychowania lub psychologia wychowania z ich działami poszczególnych nauk składowych;
- b) nauki pedagogiczne uzupełniające w sposób specjalistyczny problemy lub aspekty istotne dla pedagogiki, muszą korzystać z dorobku wiedzy właściwych dla siebie nauk pomocniczych, np. historia wychowania czerpie gotowe informacje z historii politycznej, społecznej czy gospodarczej;
- c) trzecia grupa nauk współdziałających bezpośrednio z jakimiś dziedzinami wychowania, jak nauki formalne, np. logika użytkowania w nauczaniu (dydaktyce), cybernetyka w organizacji nauczania, etyka w wychowaniu moralnym, a nauki realne, jak demografia, ekonomika kształcenia i oświaty oraz higiena z naukami medycznymi w organizacji szkolnictwa i w polityce szkolnej państwa. W tej grupie mamy do czynienia z naukami, z których dorobku korzysta pedagogika, ale równocześnie sama służy im wiedzą o człowieku, który jest wychowywany⁵³.

S. Kunowski zaproponował następujący schemat nauk współpracujących z pedagogiką⁵⁴:

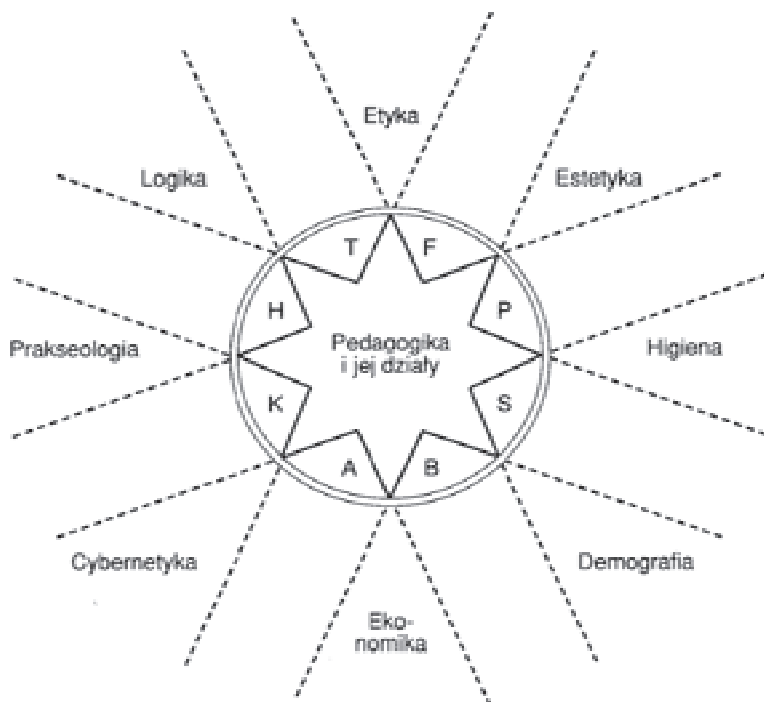
⁵¹ Zob. K. Rubacha, *Edukacja jako przedmiot pedagogiki i jej subdyscyplin*, w: *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Warszawa 2003, s. 32.

⁵² Zob. W. Okoń, *Nowy słownik...*, dz. cyt., s. 286.

⁵³ Zob. S. Kunowski, *Podstawy współczesnej...*, dz. cyt., s. 49-50.

⁵⁴ Zob. tamże, s. 51.

Rys. 1. Schemat nauk współdziałających z pedagogiką wg Kunowskiego

Źródło: S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, W-wa 2000, s. 50.

Wycinki w kole oznaczone wielkimi literami przedstawiają nauki pedagogiczne, do których zaliczył: H – historię wychowania, K – kulturologię wychowania, A – antropologię wychowania, B – biologię wychowania, P – psychologię wychowania, S – socjologię wychowania, F – filozofię wychowania oraz T – teologię wychowania⁵⁵.

W polach narożnych, graniczących z naukami zasadniczymi i ogólnymi, znajdują się nauki współdziałające z pedagogiką:

- a) nauki realne:
- 1) higiena z naukami medycznymi
 - 2) ekonomika oświaty i kształcenia
 - 3) demografia

⁵⁵ Zob. tamże, s. 50.

- b) nauki formalne:
 - 1) cybernetyka (nauka o kierowaniu i informowaniu)
 - 2) prakseologia (nauka o działaniu)
 - 3) logika z metodologią nauk i naukoznawstwem
- c) nauki aksjologiczne:
 - 1) estetyka
 - 2) etyka.

Natomiast pasy pomiędzy naukami współdziałającymi z pedagogiką obrazują nauki podstawowe wraz z naukami pomocniczymi, z których dorobku korzystają nauki pedagogiczne⁵⁶.

Pedagogika jest nauką współdziałającą z innymi naukami. Powyższy schemat Kunowskiego wskazał na ścisłą zależność pedagogiki z takimi naukami jak: historia, kulturologia, antropologia, biologia, psychologia, socjologia, filozofia i teologia. Ich znajomość pozwala na znaczne pogłębianie wiedzy o wychowaniu.

W polach narożnych S. Kunowski umieścił nauki współdziałające z pedagogiką takie jak: higiena z naukami medycznymi, ekonomika oświaty i kształcenia, demografia, cybernetyka, prakseologia, logika z metodologią nauk i naukoznawstwem, estetyka i etyka. Pedagogika korzysta z ich dorobku, co pozwala jej trafniej formułować założenia teoretyczne dla procesów wychowawczych. Wymienione powyżej nauki realne, formalne i aksjologiczne przyczyniają się do znacznego ubogacenia wiedzy pedagogicznej.

2. Naukowy charakter pedagogiki

Pedagogika jako nauka wymaga ścisłego określenia, tzn. wskazania przedmiotu jej zainteresowania. Najogólniej możemy przyjąć stanowisko, że pedagogika jest nauką zajmującą się sztuką wychowania.

W poszczególnych punktach tego podrozdziału przedstawiony będzie rozwój naukowy pedagogiki, jej miejsce w systemie nauk, a także najważniejsze z proponowanych klasyfikacji nauk pedagogicznych. Zostanie również ukazane miejsce pedagogiki pastoralnej w klasyfikacji pedagogiki ogólnej.

⁵⁶ Zob. tamże, s. 51.

2.1. Rozwój naukowy pedagogiki

Etymologia pojęcia „pedagogika” wyraźnie wskazuje, iż nie miała ona charakteru naukowego. W greckim rozumieniu nie była nauką jako zbiór poglądów (gr. *logia* od *legein* – zbierać, mówić), tak jak np. mitologia, teologia, które łączono z wyrazem *logos* – słowo, myśl; ani też nie była nauką opisującą jak np. geografia, historiografia (gr. *grafo* – piszę). Nazwy dyscyplin naukowych konstruowane były przez dodanie do nazwy przedmiotu badań określenia ich charakteru analitycznego czy opisowego. Stąd też nauka o wychowaniu, czyli kierowaniu dzieckiem, powinna by mieć analogiczną nazwę: pedagog-logia albo pedagog-grafia. A takie nazwy nie powstały⁵⁷.

Pedagogika stawiana była w rzędzie takich nauk jak: matematyka, logika czy gramatyka, i oznaczała refleksję nad działaniem wychowawczym. S. Kunowski wyjaśnia: „Refleksja ta pochodzi z potrzeb działania, ale także wraca do niego, ponieważ ma swoje zastosowanie w działaniu. W związku z tym w pedagogice jako nauce zachodzi ścisły związek między teorią i praktyką. Teoria rozwiązuje problemy dostarczone przez praktykę, ale skuteczność rozwiązań teoretycznych wykazuje ostatecznie praktyka. Refleksja więc występująca w pedagogice może być bardziej teoretyczna, gdy rozważa całość zjawisk wychowawczych, związanych z rozwojem człowieka, warunkami tego rozwoju oraz celami, które rozwój przy pomocy działań wychowawców powinien osiągnąć, albo też refleksja ta może stać się bardziej praktyczna, gdy dotyczy treści działania wychowawczego i jego metod oraz środków zapewniających jej skuteczność”⁵⁸.

Pedagogika zajmuje się jednym z podstawowych problemów ludzkich, jakim jest wychowanie. Jej genezy szukać należy w początkach rozwoju myślenia naukowego i filozoficznego, na przełomie VII i VI w. przed Chrystusem. W tym czasie istniały wielkie cywilizacje, ale one stworzyły jedynie wysoko rozwinięte formy kultury, umiejętności i technologię. S. Kamiński podkreśla, że kraje starożytne, takie jak: Egipt, Babilonia, Indie, Asyria, Chiny, miały co prawda wysoki poziom kultury, ale nie odnajdujemy u nich oznak zainteresowania wiedzą w sensie teoretycznym i systematycznym. Nie spotykamy u nich również prób racjonalnego uzasadniania

⁵⁷ Zob. B. Suchodolski, *Pedagogika*, dz. cyt., s. 535.

⁵⁸ S. Kunowski, *Podstawy współczesnej...*, dz. cyt., s. 27.

twierdzeń. Z początkami prawdziwej „nauki” mamy do czynienia dopiero w starożytnej Grecji⁵⁹.

Pedagogika, tak jak większość nauk humanistycznych i społecznych, ma swoje korzenie w filozofii. Refleksja o wychowaniu i propagowane ideały wychowawcze wynikają z koncepcji człowieka i wizji życia społecznego. Pogląd na naturę człowieka, koncepcja człowieka ma ogromny wpływ na istotę, cel, zakres i sposób wychowania. Tak więc filozofia i swoiste filozofie wychowania zakotwiczone w konkretnych warunkach społeczno-politycznych wytwarzają ogólną teorię wychowania, teorię pedagogiczną⁶⁰.

S. Wołoszyn zaznacza, że „pramacierzą nauk jest filozofia” i dotyczy to również pedagogiki. W czasach starożytnego Wschodu myśl wychowawcza wyrastała z wielkich systemów filozoficzno-religijnych (np. konfucjanizmu czy buddyzmu). Dotyczy to również helleńskiej myśli pedagogicznej i jej rozkwitu w epoce oświecenia Peryklesa (sofiści, Sokrates, Platon i Arystoteles). Pedagogia chrześcijańska wywodzi się z filozofii Augustyna i Tomasza z Akwinu. Również współczesne nauki o wychowaniu są nasycone problematyką pedagogiczną antropologii filozoficznej, która czyni refleksję nad sensem życia i wychowania człowieka w teraźniejszej zmiennej cywilizacji. Można więc stwierdzić, że właściwie nie ma wiedzy i poglądów naukowych bez pierwiastka filozoficznego⁶¹.

Naukowy status pedagogiki zaczął się kształtować w okresie Oświecenia. Był to czas wzmożonej refleksji nad wychowaniem. W pedagogice zaczęto poszukiwać naturalnych metod wychowania, uwzględniających:

- a) naturę rzeczy (J. A. Komensky)
- b) naturę inteligencji ludzkiej oraz osobliwości języków i sztuki (W. Ratke)
- c) naturę psychologiczną wychowanka (J.J. Roussau, J.H. Pestalozzi)⁶².

⁵⁹ Zob. S. Kamiński, *Nauka i metoda. Pojęcie i klasyfikacja nauk*, Lublin 1992, s. 48; M. Nowak, *Podstawy pedagogiki...*, dz. cyt., s. 80.

⁶⁰ Zob. T. Lewowicki, *Humanistyka i pedagogika (związki oczywiste i osobliwe)*, w: *Pedagogika ogólna a filozofia nauki. Wybrane problemy poznawcze i konteksty dydaktyczne*, red. A. Pluta, Częstochowa 1997, s. 17.

⁶¹ Zob. S. Wołoszyn, *Pedagogika ogólna czy system nauk pedagogicznych? Mechanizmy dyferencjacji i reintegracji*, w: *Pedagogika ogólna. Tradycja – teraźniejszość – nowe wyzwania (materiały pokonferencyjne)*, red. T. Hejnicka-Bezwińska, Bydgoszcz 1995, s. 47-48.

⁶² Zob. M. Nowak, *Podstawy pedagogiki...*, dz. cyt., s. 90.

Od końca XVIII wieku na niektórych niemieckich uniwersyte-
tach jako przedmiot wykładowy pojawia się pedagogika. Pierwsza
w dziejach katedra pedagogiki została utworzona na uniwersytecie
w Halle przez E. C. Trappa⁶³. W 1870 roku wydał on drukiem trak-
tat dla studentów zatytułowany *Zarys pedagogiki*. W swoim dziele
przedstawił pedagogikę jako naukę samodzielną, definiując ją jako
naukę o „sztuce wychowania”, zwróconą na doświadczenie i opartą
na antropologii i na medycynie⁶⁴.

Pierwszą rozwiniętą koncepcję pedagogiki jako dyscypliny uni-
wersyteckiej przedstawił J. F. Herbart⁶⁵. W historii wychowania
uważa się go za twórcę naukowej pedagogiki. Pierwszy habilitowany
profesor pedagogiki oderwał ją od filozofii i oparł na etyce filozo-
ficznej, która określała cele wychowania, oraz na psychologii, która
wskazuje środki do osiągnięcia celów⁶⁶.

W swoim głównym dziele pedagogicznym *Pedagogika ogólna*
(1806) opisał tę dwoistość treści, występującą w obu podejściach:
„Intencją, jaką wychowawca powinien się kierować w swojej pracy,
jest praktyczna refleksja, refleksja licząca się z regułami postępowania
funkcją zdobytej przez nas dotychczas wiedzy; jest to, według
mnie, pierwsza połowa pedagogiki. Ale musi jej też towarzyszyć dru-
ga połowa, która tłumaczy teoretycznie możliwość wychowania oraz
określa jego granice w świetle zmieniających się okoliczności”⁶⁷.

Rozwój pedagogiki jako samodzielnej dyscypliny zaznaczył się
na przełomie XIX i XX wieku. Wynikało to zdecydowanie z idei
oświeceniowych, które postulowały ideę postępu, tzn. czynienia
świata coraz lepszym, oraz ideę racjonalności jako głównego sposo-
bu osiągania tego celu. Właśnie oświecenie przypisało naukom naj-
wyższy stopień racjonalności. Postulat ten dotyczył również nauki
o wychowaniu⁶⁸.

⁶³ Zob. S. Palka, *Pedagogika*, w: *Encyklopedia socjologii*, t. 3, Warszawa 2000, s. 96.

⁶⁴ Zob. M. Nowak, *Podstawy pedagogiki...*, dz. cyt., s. 91.

⁶⁵ S. Palka, *Pedagogika*, dz. cyt., s. 96.

⁶⁶ Zob. S. Kunowski, *Podstawy współczesnej...*, dz. cyt., s. 35-36.

⁶⁷ J. F. Herbart, *Pädagogische Schriften*, red. W. Assmut, t. 2, *Pädagogische Grund-
schriften*, Stuttgart 1982, s. 22. Zob. N. Hilgenheger, *Johann Friedrich Herbart*, w:
Mysliciele – o wychowaniu, t. 2, red. Cz. Kupisiewicz, Warszawa 2000, s. 93.

⁶⁸ Zob. B. Gawlina, *Funkcje pedagogiki z punktu widzenia różnych kierunków
filozoficznych*, w: *Pedagogika ogólna a filozofia nauki. Wybrane problemy poznawcze
i konteksty dydaktyczne*, red. A. Pluta, Częstochowa 1997, s. 23.